

nelem iránt fogékony olvasóknak is ajánlható. A szerző munkájának rövidített változata pedig megtalálható a Zrínyi Kiadó gondozásában 2016-ban megjelent *Elfeledett háborúk* című tanulmánykötetben is.² Szabó Pál részletes munkáját példaként tekintve ezúton fejezem ki reményemet, hogy több hasonlóan részletes, Magyarország szempontjából fontos vár története kerül a későbbiekben publikálásra.

Balogh Máté

TURCSÁNYI KÁROLY – BÁN ATTILA – HEGEDŰS ERNŐ – MOLNÁR GÁBOR

HADERŐK ÉS HADVISELÉS AZ ELŐLTÖLTŐ FEGYVEREK KORÁBAN

A fegyvergyártás, a fegyverzet és a haderőszerzés hatása a hadművészet fejlődésére

(Szerk. Prof. Dr. Turcsányi Károly DSc. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 2015. 414 o.
ISBN 978-963-7197-73-7)

A tanulmánykötet a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával 2015-ben jelent meg a Hadtörténeti Intézet és Múzeum újabb kiadványaként. A puha kötésű kötetet tartalomjegyzék és bevezető nyitja meg, a hat nagy alaposággal lábjegyzetelt fejezetet rövid zárzó, mellékletek, tizenhét oldalas irodalomjegyzék és a szerzők rövid ismertetése rekeszti be. Az önálló tanulmányoknak is megfelelő fejezeteket Ujj András, Ravasz István, Kaiser Ferenc és Turcsányi Károly hadtörténészek, illetve hadtudományi szakértők lektorálták, a könyv színes borítóját Szabó Emese grafikus tervezte. Az írásokat gazdag térkép-, grafikon- és fotóanyag illusztrálja. A kiadvány kronológiai és tartalmi kereteit Turcsányi Károly fogalmazta meg a tanulmánykötet részletező előszavában (9–13. o.): „Könyvünk... az 1648–1866 közötti több mint két évszázadot vizsgálja, elsősorban a hadművészet szempontjából.” (9. o.) A kötet szerzői komplex szemlélettel vizsgálták a XVII–XIX. század szárazföldi és haditengerészeti haderőnemeit, a korszak meghatározó tűzfegyvereinek és fegyvergyártásának fejlődését, a harcászat, a hadművészet, a haderőszerzés és személyi kiegészítés, a hadviselés, az államhatalmi törekvések kérdéskörét.

A tanulmánykötet első fejezete (*A kor államhatalmi törekvései*, 15–46. o.) Molnár Gábor (Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola) írása. Molnár Gábor a fejezet első részében a hatalmi erőegyensúly és a pentarchia világméretű keretrendszerét mutatja be, részletes kitekintéssel a nagyhatalmak konfliktusaira, illetve a konfliktusok Jomini-féle típusaira. A fejezet második része a Rajna-térség és Németalföld, a Balti-tenger, a Fekete-tenger és a Földközi-tenger térségének, valamint az amerikai, ázsiai és afrikai gyarmatvilágot érintő nagyhatalmi szembenállásokat és konfliktushelyzeteket részletezi tizenegy térképpel kísérve. A szerző nem csak a *pentarchia* résztvevőinek, így Franciaország, Nagy-Britannia, Poroszország, Ausztria és Oroszország konfliktusrendszereit ismerteti, hanem a Földközi-tenger és a Balkán kapcsán külön kitért az Oszmán Birodalomra is.

² Nándorfehérvár 1440. megvédése. In: *Elfeledett háborúk. Középkori csaták és várostromok* (6–16. század). Szerk. Pószán László – Veszprémy László. Budapest, 2016. 294–309. o.

A második tematikai részt (*Fegyvergyártás és fegyverzet*, 47–124. o.) Bán Attila őrnagy (Hadtörténeti Múzeum) írta. A tanulmányt újkori klíma-, kereskedelem-, mezőgazdaság- és ipartörténeti kitekintés vezet be. Ezt követően az olvasó a fegyvergyártással szorosan összefüggő vas- és acélgyártás, szénbányászat és gépgyártás fejlődéséről kap adatokat, majd alapos ismertetést kapunk a lőpor-, tűzfegyver- és hajógyártás módszereire és fejlődésére vonatkozóan.¹ A tanulmány második egységét az előltöltő kézi tűzfegyverek és a csöves lövegek fejlődésének leírása adja. Részletes bemutatásra kerülnek a kézi tűzfegyverek evolúciójának legjelentősebb ugrásai, a kovás elsütő szerkezet, illetve a fegyvercsőre húzható szurony megjelenése, a papírtöltés és a vas töltővessző alkalmazása, majd a kémiai gyújtás és a huzagolt fegyvercső térhódítása.² Az előltöltő kézi tűzfegyverek hatékonyságának reprezentálásához Bán Gerhard von Scharnhorst (1973) számadatait felhasználva foglalja össze az előltöltő XVIII–XIX. századi angol, francia, porosz, bajor, osztrák, orosz fegyverek technikai adatait. A gyalogsági és a lovassági kézi tűzfegyverek bemutatását követően a szerző nagy alaposággal foglalkozik a kései kora újkor és az újkor jellegzetes csöves lövegfajtáival (ágyúk, tarackok, mozsarak), bemutatva a korszak tűzérségének technikai csúcspontját jelentő de Valliere-, illetve Gribeauval-rendszerű lövegeket, valamint a „Napoleon” ágyúkat.

A kötet harmadik írása ismételt Molnár Gábor munkája (*Haderőszerkezés és személyi kiegészítés*, 125–156. o.). A szerző az újabb fejezet elején a haderőszerkezésnek az ezredtulajdonosi rendszertől a tömeghadseregekig vezető útját, valamint a tiszti, illetve legénységi állomány kiegészítésének rendszerét mutatja be.³ Az írás második tematikai részében Franciaország, Poroszország, Ausztria, Nagy-Britannia, Oroszország és az Amerikai Egyesült Államok hadkiegészítési rendszerének ismertetése olvasható, különös tekintettel annak a fejlődési folyamatnak a leírására, amely a nagyhatalmaknak a területi alapon megszerveződő milíciáitól az *általános sorkatonai szolgálatra épülő tömeghadseregek* megszületéséhez vezetett. A szerző a jellemzett haderők (növekvő tendenciát mutató) létszámadatait reprezentatív táblázatokkal is szemléltette.

A negyedik fejezet (*A fegyvernemek és alkalmazásuk fejlődése*, 157–275. o.) Turcsányi Károly, Bán Attila, Hegedűs Ernő (MH Logisztikai Központ) és Molnár Gábor közös

¹ Fernand Braudel (1902–1985) a franciaországi Annales-iskola meghatározó történésze az 1967-ben megjelent többkötetes könyvsorozatában (*Civilisation matérielle, économie et capitalisme, XVe–XVIIIe siècle*) a vizsgált korszak három legnagyobb hatását újítását a tűzfegyvergyártás, a hajóépítés és a könyvnyomtatás fejlődésében látta. *Fernand Braudel: Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus. XV–XVIII. század. 1. k.* A mindennapi élet struktúrái: a lehetséges és a lehetetlen. Budapest, 2004. 394–411. o.

² Bán Attila megemlékezett a „pogányok” ellen használható hasáb alakú kézi tűzfegyver-lövedékekről. Jóllehet a közlésnek nem szorosan vett tárgya az előltöltő kézi tűzfegyver-lövedékek tipológiája és kronológiája, nem érdemtelen ugyanakkor megjegyeznünk, hogy az ólom hasábokból, illetve ólom rudakból levágott, hasáb alakú, vagy hengeres testű lövedékek gyakori leletei a vizsgált korszak észak-amerikai és európai csatateréinek. A nem öntéssel, hanem darabolással kialakított kézi tűzfegyver-lövedékekről az angol James Turner (1683) és az olasz Ferdinando Marsigli (1732) is írt. 94. o. A témához legújabban lásd *Daniel M. Sivilich: Musket Ball and Small Shot Identification: a Guide*. Norman, 2016.

³ „A háborúk térben és időben rendkívül korlátozottak voltak. . .” – írta a szerző a fejezet kezdetén a középkorra vonatkoztatva (127. o.). A némiképp sematizáló megállapítással kapcsolatban megjegyezhető, hogy a kifejezetten zsákmányszerzés és az ellenség háterszágának legyengítése céljából végrehajtott, mély katonai betörések középkori gyakorlatáról Philippe Contamine is megemlékezett már 1986-ban megjelent könyvében. (A „chevauchée”-nak vagy „guerre gerroyante”-nak nevezett hadjáratok tipikus példájának III. Edward angol király /1339. évi, illetve Edward walesi herceg 1355. évi franciaországi hadjárata tekinthető.) *Philippe Contamine: War in the Middle Ages*. Oxford, 1986. 219–228. o.

írása. A fejezet elején a kora újkori „spanyol”, „holland” és „svéd” típusú gyalogosharcászati modelleknek, a (porosz) felőrlő jellegű vonalharcászatnak, a ferde csatarendnek és a puskázó csatárláncnak a kialakulása olvasható. Ezt követően a vizsgálatok tárgya a Poroszországra, Ausztriára, és Oroszországra jellemző „többségében nehéz elemekből álló gyalogságok”, a „könnyű és nehéz elemeket arányosan megjelenítő” francia gyalogság és végül a Nagy-Britanniára és az Amerikai Egyesült Államokra jellemző „nagy arányban könnyű lövészekből álló gyalogság”. A *korszak gyalogságainak* bemutatása után a lovassági fegyvernem fejlődéséről olvashatunk. Alapos ismertetésre kerül a folyamat, amelynek betetőzéseként megszületett a napóleoni Franciaország vértés nehézlövassága. Betekintést nyerhetünk a nagyhatalmak lovasságainak felépítésébe és a nehézlövasságok (vértések, dragonyosok), illetve a könnyűlovasságok (lovass vadászok, ulánusok, huszárok, kozákok) feladataiba és harceljárásaiba is. A lovasság témakörét tárgyaló fejezetrész az amerikai lovasság portyázó mélységi támadásokat („raids”) folytató (ismétlőfegyverekkel ellátott) „lóra szállt gyalogsági” modelljének *áttekintése* alkotja. A lovasság után a tüzérség XVIII–XIX. századi fejlődési útjának, a lövegszámok növekedési folyamatának és a tüzérség jellemző harceljárásainak leírása következik. A szerzők a francia forradalmi, illetve napóleoni háborúkból, a krími háborúból és az amerikai polgárháborúból vett csaták példáin keresztül, Philip J. Haythornthwaite (1996) adatainak átvételével táblázatban vonultatják fel a jellemző lövegmenyiségek 1000 katonára kivetített számarányait. A fejezetet Nagy-Britannia, az Amerikai Egyesült Államok, Franciaország, Oroszország és a Habsburg Birodalom haditengerészetének története és a haditengerészetek jellemzőbb harceljárásainak („csatasort áttörő offenzív haditengerészeti műveletek”, „sorhajók alkotta csatasor defenzív műveletei” „cirkálóháború és korszak-hadviselés”) *a bemutatása zárja*.

Az ötödik fejezetet Hegedüs Ernő (*A hadviselés – példák haderő alkalmazására*, 277–326. o.) írta. A malplaqueti (1709), hohfriedbergi (1745), az austerlitz (1805), az eylau (1807), a borogyinói (1812), a balaklavai (1854) és a gettysburgi (1863) csata, valamint a Selma (1865) városa elleni hadművelet *áttekintésén* keresztül láttatja a korszak meghatározó harcászati eljárásait. Ezt követően a XVII–XIX. századi tengeri hadviselés fejlődését a solebaji (1672), az ushanti (1794), a trafalgari (1805) és a helgolandi (1864) csaták példáin keresztül mutatja be. A csataleírások nem csupán az események rövid ismertetésére korlátozódnak, a fejezet az alkalmazott harceljárások alapos bemutatását is hordozza térképekkel és hagyományörző bemutatók fényképfelvételeivel kísérve.

„*A hadművészet fejlődésére igen nagyszámú tényező hat, különösen egy ilyen nagy időtávlatú áttekintés tükrében*” – írta Turcsányi Károly a XVII–XIX. századra vonatkoztatva a hatodik fejezet (*A hadművészet fejlődése az előltöltő fegyverek korában*, 327–352. o.) elején (329. o.). A kötet ezen része szintetizáló is egyben, mely a vizsgált nagyhatalmak hadseregeit meghatározó struktúrák és főbb fejlődési folyamatok leírását képezi. Általános érvényű tézis, hogy a geostratégiai pozíció és az ipar potenciálja vagy éppen korlátai jelentős mértékben kihatottak egy ország haderő fejlesztésének útjaira és a haderőnemi/fegyvernemi arányok számadataira. Ennek a gondolkörnek megfelelően tekinti át Turcsányi Károly Nagy-Britannia, Franciaország és Oroszország szárazföldi és haditengerészeti haderőnemének, illetve a fegyvernemek arányain nyugvó hadviselésnek a sajátosságait. Ezt követően a gyalogsági harceljárás fejlődésének áttekintését és a tapasztalatok összegzését adja külön táblázatban összefoglalva a harmincéves háború (1618–1648),

XIV. Lajos háborúi (1689–1713), II. Frigyes háborúi (1740–1763), a francia forradalmi és a napóleoni háborúk (1792–1815), a krími háború (1853–1856) és az amerikai polgárháború (1861–1865) korának jellemző gyalogsági harcéljárásait (335. o). A gyalogsági fegyvernemi részt követően a lovasság és a tüzérség fegyverereinek tömör leírása következik. A lovasságnál a szerző a porosz–oros, a francia és a brit–amerikai „új alkalmazási modellek” ismertetését adja tömören. Az ostromtüzérség és a tábori tüzérség fejlődésének rövid áttekintését követően a szárazföldi és a haditengerészeti tüzérségre vonatkozó összegzett tapasztalatok (minőségi ugrás, mennyiségi növekedés, új harcászati elképzelések, tüzérségi tüzéren alapuló áttörő harcéljárás igényei) olvashatóak. A fejezet lezárását a tengeri hadviselés változásainak a brit, a francia és az orosz modellek összehasonlításán nyugvó bemutatás alkotja.

A tematikus fejezeteket Turcsányi Károly zárszáva (353. o.) rekeszti be. A zárszó röviden összegzi az előszóhoz hasonlóan a könyv célkitűzését, az „előltöltő kézi tűzfegyverek korának” szárazföldi és tengeri hadviselésében, fegyvernemeiben és alkalmazott harcéljárásaiban bekövetkezett (az ipari fejlődéstől és az államfejlődéstől nem függetleníthető) változások komplexitására törekvő leírását.

A zárszó után gazdag mellékletanyagot talál az olvasó. Az I. számú melléklet (355–363. o.) a XVII. század első fele és az 1866 közötti időszak hadművészetének meghatározó tényezőit, hatásait és következményeit tekinti át táblázatos formában. A II. számú melléklet (365–371. o.) az angol polgári forradalomtól (1638–1651) kezdve az itáliai függetlenségi háborúkig (1848–1866) bezárólag, összesen 25 háborút adatol (hadviselő felek, háború eredménye) szintén táblázat keretein belül. A III. számú melléklet (373–394. o.) 39 (kronológiai rendezőelvet követő) grafika/műtárgyfotó és hagyományörző bemutató fényképe képezi, kiegészítve és tovább gazdagítva a hat fejezet képi mellékletanyagát.

A recenziens csekély kritikát fogalmazhat csak meg a kötetel kapcsolatban. Megemlíthető hogy a könyv kronológiai keretei miatt is jelentős „hadügyi forradalom” kérdéskörével jelentősebb részletezés nélkül, csupán néhány helyen (például: 9., 127., 352. o.) találkozhat az olvasó. Természetesen tény, hogy a „hadügyi forradalom” elméletének térbeli és időbeli keretei jelentős mértékben kitágultak napjainkra, érdemes lett volna egy rövidebb fejezetrész vagy egy hosszabb lábjegyzet erejéig külön foglalkozni a „military revolution” fogalmával, a kora újkor hadtörténetírásának egyik legjelentősebb és legnagyobb hatású paradigmaváltásának kérdéskörével.⁴ További kritikái észrevétel, mindamelllett, hogy a kötet főleg Nagy-Britannia, Franciaország, Poroszország, Ausztria, Oroszország és az USA XVII–XIX. századi hadügyi fejlődésének leírására vállalkozott, hogy a tanulmányok alig reflektálnak az Oszmán–Török Birodalom korabeli hadügyére. A hadtörténetírás mára meghaladta a Fényes Portának az „európai” hadügyi fejlődéstől végérvényesen elmaradó fejlődésével kapcsolatos elméleteket,⁵ véleményünk szerint

⁴ Gunther E. Rothenberg: Nassaui Móric, Gusztáv Adolf, Raimondo Montecuccoli és a 17. századi „hadügyi forradalom”. Ford. Nemerikényi Előd. In: A korai stratégiai gondolkodás. Tanulmányok. Szerk. Veszprémy László. Budapest, 2005. 33–60. o.; Geoffrey Parker: A hadügyi forradalom védelmében. Ford. Nemerikényi Előd. In: uo. 61–86. o.; Bagi Zoltán Péter: A hadügyi forradalom elméletének rövid összefoglalása. In: Mozaikok a Magyar Királyság 16–17. századi történelméből. Szerk. Bagi Zoltán Péter – Horváth Adrienn. Budapest, 2012. 141–158. o.

⁵ A téma legújabb, magyar nyelvű összefoglalásához lásd Ágoston Gábor: Európa és az oszmán hódítás. Budapest, 2014. 141–252. o.

érdekes összehasonlításokat nyújthattak volna az Oszmán–török sajátosságokra vonatkozó kitekintések. Végezetül megjegyzendő (de nem felróható) lehet még a kötet egynyelvűsége: a kiadvány főleg a magyar (vagy magyar nyelven tudó) olvasóközönség számára íródott, angol nyelvű fordítással csupán Turcsányi Károly zárszava (354. o.) rendelkezik. Az érdeklődő nemzetközi (had)történész olvasóközönség számára érdemes lett volna a fejezeteket angol nyelvű rezümékkel is ellátni.

Összegzésképpen elmondható, hogy a könyv a kora újkorral és az újkorral foglalkozó történelemtudomány, illetve hadtudomány értékes, gazdagon adatolt szintetizáló kötete, mely joggal válhat a jövőben az egyetemi oktatás hasznos segédletévé is.

Polgár Balázs

HERMANN RÓBERT

REFORMKOR, FORRADALOM, SZABADSÁGHARC

(*‘48as Könyvtár. Line Design, Budapest, 2016. 307 o. ISBN 978-615-80101-5-3*)

Nemrég jelent meg a 2015-ben indult ’48as Könyvtár című sorozat újabb, immáron harmadik kiadványa. A korszak „bővebb”, 1845–1849 közti történetét felölelő tanulmánykötet Hermann Róbertnek, a XIX. századi magyar történelem elismert kutatójának az 1993–2012 között megjelent válogatott tanulmányait tartalmazza. Ahogy a kötet felépítését részletező bevezetőben maga a szerző is megjegyzi, ezek a korábban már jobbra különböző folyóiratokban megjelent, azóta a legújabb kutatási eredményekkel „frissített” írások számos érdekességet tartogatnak még az eseményeket jobban ismerő olvasóknak is; éppen ez indokolta összegyűjtésüket és önálló kötetben való ismételt közreadásukat.

Az első, *A reformkor történetéből* címet viselő fejezet három kisebb tanulmányt tartalmaz. Az első gróf Andrássy Gyula, a liberális főrendi ellenzék tagja, későbbi miniszterelnök, illetve gróf Desseffy Emil, a bécsi udvart támogató, „újkonzervatív” irányzat kiemelkedő személyisége közti „politiko–pornografikus” verses üzenetváltást dolgozta fel. Az 1847–1848-as utolsó rendi országgyűlés 1848. január–februári időszakában ugyanis a Konzervatív Párt az udvarral összefogva igyekezett háttérbe szorítani a magyar liberális ellenzékét; ennek apropóján született Andrássy verse, valamint Desseffy erre írott válasza. A „költemény” pedig azt is bizonyítja, hogy a kor politizáló főrendjei nemcsak a nagy ívű, korszakos beszédek tartásában voltak „otthon”, hanem egy kis „trágárságot” se mentek a szomszédba... A második írás az *Ellenőr* című ellenzéki zsebkönyv megszületésével foglalkozik. A Konzervatív Párt 1846-os megalakulása után a liberális ellenzéknek is párttá kellett alakulnia, és meg kellett határoznia programját. Ezzel párhuzamosan felmerült, hogy a program népszerűsítésére, illetve a konzervatív vádak cáfolására egy irodalmi–politikai zsebkönyvet is ki kellene adni. Hermann Róbert e zsebkönyv megszületésének, tartalmának és szerzőinek a részletes vizsgálatával mutatja be a kötet történetét, és azt, hogy végül miért nem gyakorolt a közvéleményre olyan hatást, amelyet pedig alkotói szántak neki. A harmadik tanulmány az ellenzék 1843–1844-es országgyűlésen feltűnt új csillagának, Szemere Bertalan (későbbi belügyminiszter, majd miniszterelnök) 1845. január 9-én Borsod vármegye rendkívüli közgyűlésén elmondott követje-